ORTADOĞU HİDROPOLİTİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ali İhsan BAĞIŞ (*)

Su her zaman olduğu gibi, özellikle günümüzde birçok bakımdan (yönüyle) daha da önem kazanmıştır. Bilindiği gibi tarihsel süreç içerisinde ekonomik ve sosyal gelişmeye su ve barışın birlikte olmasıyla sağlanmıştır. Aslında su insanoğluna birçok fırsat sunduğu gibi tabii felaketlere de neden olabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu olumsuzlukları daha önceden görerek felaketler kontrol altına alınmalıdır. Aşırı nüfus artışına bağlı olarak, artan düzensiz kentleşme, sanayileşme ve sulama uygulamalarındaki yanlışlıklar ve aksaklıklar su kalitesi ve miktarının olumsuz etkilemektedir. Mesela temiz içme suyu yokluğu insan sağlığına çok ciddi zararlar vermektedir.

Su sorununun önemi ülkelerin coğrafi konumuna bağlı olarak değişmektedir. Örneğin Kuzey ülkeleri su kıtlığı çekmezken, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu, Güney ve Doğu Akdeniz ülkeleri kuraklık ve su kıtlığı ile karşı karşıyadırlar. Sonuç olarak su birçok ülkenin iç ve dış politikasında etkili olmaktadır. Ortadoğu'da dönüşümü olmayan su kaynakları hoyratça kullanılmaktadır. Bunun başlıca nedenleri yüzeysel suyun yeterli olmaması ve yeraltı su kaynaklarının bilinçsizce tüketilmesidir. Bunun yanında tarımsal sulamada eski ve geri yöntemler kullanılmaktadır. İsrail ve Ürdün'ün bir kısmında sulamada ileri teknolojilerin kullanılması ise istisnai bir durumdur.

Genel durumu kısaca özetledikten sonra Ortadoğu'daki durumu biraz açmakta yarar vardır. Şöyle ki son yıllarda telaffuz edildiğinden hemen savaş ve çatışma senaryoları üretilmektedir. Bu senaryolar genelde batı kaynaklı olduğu gibi maalesef bölge içinden de gelmektedir. Bunun en büyük nedeni de ne yazık ki Ortadoğu düşüncesi rasyonel olmayıp daha ziyade retorik söylemler ile çoğu zaman gerçeği unutturmasıdır.

Türkiye bölgelerarası az gelişmişliği asgariye indirme amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesini (GAP) 1980'li yıllarda uygulama yoluna gitmiştir. GAP entegre bir proje olup sosyal ve ekonomik bir kalkınmayı hedeflemektedir. Barajlar ve hidroelektrik santralleri sayesinde Türkiye, büyük ölçüde enerji açığını da asgariye indirecektir. Sulamayla birlikte önce tarıma dayalı sanayileşme gelişecek ve buna bağlı olarak bölgenin refah düzeyi yükselmiş olacaktır.

İşte elektrik enerjisi ve sulamanın ilk etabının gerçekleştirilmesi amacıyla 1990 yılı Ocak - Şubat aylarında bir aylık devre için Atatürk Barajı'nda su tutulmasına başlanmıştır. Bunun üzerine Suriye başta olmak üzere Irak ve Arap dünyası kıyametler koparmaya başlamış ve Türkiye aleyhinde dünya kamuoyunu yönlendirmeye girişmişlerdir. Esasen Türkiye iyi niyetinin bir ifadesi olarak Atatürk Barajı'nda su tutulmasına başlanmadan önce, bölge ülkelerine özel bir heyet göndererek durum izah etmeye çalışmıştır. Ancak buna rağmen karşı taraftan anlayış görmemiştir. Körfez Savaşı sırasında bazı müttefik ülkeleri Türkiye'ye ve Irak'a zarar vermek amacıyla, Dicle sularının kesilmesini telkin etme yoluna gitmişlerdir. Ama buna rağmen Türkiye iyi niyetinin bir ifadesi olarak, suyu bir silah olarak kullanma yoluna gitmemiştir. Oysa ki Suriye terörist PKK'yı besleyerek ve Türkiye'nin ikazlarına rağmen bu tutumundan vazgeçmeyerek Türkiye'den bu yönde taviz alacağını düşünmüştür. Hatta bununla da kalmayıp Arap ülkelerini ve Arap ligini de sürekli yanlış bilgilerle etkilemeye çalışmıştır.

Türkiye'nin bu iyiniyetli uyarılarına rağmen, tavrını değiştirmeyen Suriye'ye karşı Ekim 1998'deTürkiye - Suriye sınırına askeri bir yığınak yapmak zorunluluğu doğmuştur. Durumun ciddiyetini ve mehametini anlayan Hafız Esad, PKK başı Abdullan Öcalan'ı ülkesinden çıkarmak zorunda kalmıştır.

SINIR AŞAN SULAR SORUNUNUN ÇÖZÜM YOLLARI

Uluslararası ilişkilerde ihtilaf her zaman 'hukuksal' boyutuyla düşünülmemelidir. Uyuşmazlığa taraf olan ülkeler, uyuşmazlığı hukuksal bir ihtilaf kabul ettikleri takdirde bunu yargıç veya hakemlik gibi hukuksal yollardan başvurabilirler. Hiçbir ülke kendi iradesi dışında bir uyuşmazlığı hukuksal veya siyasal yollardan çözümlemeye zorlanamaz. Mesela Türkiye, Suriye ve Irak arasında uyuşmazlıkların zamanla çözümü

(*) Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara

konusunda iki veya çok taraflı bir anlaşma olmadığından sözde var olan uyuşmazlığın barışçı yollardan çözümlenebilmesi için ülkeler iyi niyetlerini ortaya koymak zorundadırlar. Uyuşmazlığın barış ve güvenliği tehdit eder bir mahiyet alması halinde Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 33. maddesi gereğince taraflar bu uyuşmazlığı barışçı yollardan çözümleme yoluna gitmektedirler. Taraf ülkeler arasındaki iyiniyet ve işbirliği arzusu her türlü uyuşmazlığın çözümü için esas olan en önemli etkendir.

Sınır aşan sularda yukarı kıyıdaş ülkeler teknik nitelikte danışma ve işbirliği gerçekleştirebilmek için aşağı kıyıdaş ülkelere önceden bilgi vermekle yükümlüdürler. Ancak bu bilgi verme aşağı kıyıdaş ülkeden izin isteme şeklinde düşünülmemelidir. Esasen Türkiye GAP'ın uygulamaya başlamasından önce ve uygulama sırasından uluslararası hukuktan kaynaklanan her türlü vecibelerini yerini getirmekle iyi niyetini komşularına göstermiş bulunmaktadır.

Sınır aşan sular konusunda kıyıdaş devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini belirleyen kapsamlı ve tüm uyuşmazlıklara uygulanabilen nitelikte uluslararası kurallar bulunmamaktadır. Ancak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun "Devletlerin Ekonomik Hak ve Yükümlülükleri" hakkındaki 12 Aralık 1974 tarihli kararın 3. maddesini dikkate almakla yükümlüdürler. Uluslararası bir kural haline gelen bu madde hükmüne göre bu kaynakları paylaşan ülkeler diğer kıydaş ülkelere esaslı zararlar vermemek ve kıyıdaş ülkelerin hukuksal menfaatlerini ihlal etmemek diğer bir deyişle nehir sularından hakkaniyet ölçüleri içerisinde faydalanma ve paylaşılmasına dikkat etmek zorundadırlar.

Uluslararası hukuk komisyonu ülkelerin hakkaniyet ve makul ölçüler içerisinde hareket etmesini tavsiye etmektedir.

1. Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve doğal nitelikteki diğer etkenler
2. Kıyıdaş devletlerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları
3. Kullanımın diğer kıyıdaş ülkelere olan etkileri
4. Sınır aşan suların mevcut potansiyel kullanımları
5. Sınır aşan suyun doğal özelliklerinin korunması, geliştirilmesi ve su kaynaklarının ekonomik kullanımı, bu amaca yönelik olarak alınan tedbirlerin mahiyeti

Keban Barajının dolumu sırasında Türkiye, tarafların ortak iradeleriyle, Fırat nehrinden önce 350 m^3/sn, sonra da 450 m^3/sn ve 1987 geçici protokolüne göre 1990 yılında 500 m^3/sn su bırakmıştır.

Özetle Türkiye'nin Fırat ve Dicle'den yararlanma konusundaki çabalarının daha fazla sınırlandırılmasın istemek, Türkiye'nin egemenlik haklarının sınırlandırılması olduğu gibi iyi komşuluk ilişkilerinden de daha fayda görmekteyim.

1. Mutlak Egemenlik Görüşü (Harmon Doktrini).
Bu görüş ilk kez 1985 yılında ABD ile Meksika arasındaki Rio Grande uyuşmazlığına uygulanmış olup yukarı kıyıdaş devletin mutlak egemenliğini kabul eden bir görüştür. Bu görüş olumsuz yönleri içerdiğinden artık terkedilmiştir.

2. Doğal Bütünlük Görüşü.
Bu görüş, tamamen aşağı kıyıdaş ülkelerin yararına bir görüş olup mutlak egemenlik görüşüne bir tepki olarak doğmuştur.

3. Kullanımda Öncelik.
Bu görüş, mutlak egemenlik görüşünün biraz daha esnek şeklidir ve yukarı kıyıdaş devlet tarafından kullanılması aşağı kıyıdaş ülkenin önceliği olduğunu kabul etmektir.

4. Hakkaniyete Uygun Kullanım.
Bu görüş, ülkeler tarafından en fazla rağbet gören ve uluslararası komisyon tarafından da benimsenen bir görüştür.

Görüldüğü gibi, sınır aşan sular ihtilafını çözmek şimdilik hukuk açısından mümkün görünmemektedir. Bu nedenle 1980 yılından beri Türkiye, Irak ve Suriye arasından bu uyuşmazlığa bir çare bulmak üzere "Ortak Teknik Komite" oluşturulmuş olup yapılan otuza yakın görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Görüşmelerin beşi yapıldığında Türkiye üç aşamalı bir plan ileri sürmüştür. Bu plana göre;

1. Su kaynakları envanter çalışmaları yapılmalı,
2. Toprak kaynaklarının envanter çalışmalarını kapsamalı,
3. Su ve toprak kaynaklarının envanter çalışmalarının sonuçları bu aşamada değerlendirilerek bir sonuca varılmalıdır.

Ancak Irak ve Suriye bu plana karşı gelmekte ve buna karşı da bir alternatif sunmamaktadırlar.

Netice itibariyle, yine de bu uyuşmazlığın çözümlenebilmesi için işbirliğinden başka çare de görünmektedir. Ancak işbirliğinin olabilmesi için duruma göre aktörlerin politika, davranış ve düşüncelerinde değişikliğe gitme zorunluluğu vardır. Uluslararası ilişkilerde bir değişiklik süreci yaşanmakta olup teknolojik gelişme, karşılıklı bağımlılık her geçen gün artmaktadır. Ancak Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler hala güç politikası esasına dayanmaktadır. Karşılıklı bağımlılık Ortadoğu'da bağımsızlık ve egemenliğin yok olacağı şeklinde telakki edilmektedir. Suyun gittikçe azaldığı bölgede bazı ülkeler ısrarla gıdada kendi kendine yeterlilik peşinde koşmaktadır. Bunu en önemli sebeplerinden birisi bu ülkelerin komşularına karşı olan güven eksikliği duygusudur.

Kanımca, bu yönde başarıya ulaşabilmek için Türkiye'nin çok daha fazla aktif bir politika izlemesi gerekmektedir. Zaman zaman Ortadoğu barış görüşmeleri sırasından Fırat sularının başka güçler tarafından gündeme getirilmesi oldukça düşündürücü gözükmektedir. Bu bakımdan bölge içinde ve dışında bu baskı karşısında kalmaması için Türkiye, Irak ve Suriye sınır aşan sular uyuşmazlığını hakkaniyete uygun ve akılcı bir şekilde sonuçlandırabilme şansını kaçırmamalıdırlar.